

CSÁKÓ JUDIT

A KÖZÉPKORI MAGYAR TÖRTÉNETI HAGYOMÁNY MESÉS ELEMEL ALBERICUS TRIUM FONTIUM KRÓNIKÁJÁNAK TÜKRÉBEN

Az Árpád-kori magyar történelem nyugati forrásai ritkán festettek részletes képet a kereszténység keleti határain elterülő királyságról.* Míg az elsősorban irodalmi alkotásoknak tekinthető *chanson de geste*-ekben felbukkanó magyar motívumok arra engednek következtetni, hogy a francia területek élénk érdeklődést mutattak a ránk maradt szövegekben nem egyszer távoli és furcsa vidékként jellemzett terület iránt,¹ addig a krónikákban és évkönyvekben alig találkozhatunk hosszabb magyar vonatkozású feljegyzésekkel.² A korai magyar–francia érintkezések egyik

* Jelen tanulmány *Az Árpád-kori Magyarország a francia területen keletkezett kútfők tükrében* címmel az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának Történelem Segédtudományi Doktori Programján készülő disszertáció részese, illetve a Történelem Segédtudományi Doktori Program 2012. március 23-i felolvasónapján *A középkori magyar történeti hagyomány csodás és mesészerű elemei Albericus Trium Fontium krónikájának tükrében* címmel elhangzott előadásom írott változata. Témavezetőmnek, Körmendi Tamás adjunktusnak (ELTE BTK Történelem Segédtudományi Tanszék) ezúton is köszönöm a dolgozat megírása során nyújtott segítségét. Köszönettel tartozom továbbá Mikó Gábornak a kézirat figyelmes átolvasásáért, valamint Palágyi Tivadar egyetemi docensnek (ELTE BTK Romanisztikai Intézet) és Vadas Andrásnak értékes tanácsaikért.

- 1 A korai francia irodalom magyar utalásairól ld. többek között: *Eckhardt, Alexandre*: Les Hongrois dans la Chanson de Roland et les croisés français en Hongrie. In: *Uő*: De Sicambria à Sans-Souci. Histoires et légendes franco-hongroises. Paris, 1943. (A továbbiakban: *Eckhardt*, 1943.) 73–90. p. (Bibliothèque de la Revue d'histoire comparée 2.); *Uő*: Les sept dormants, Berthe aux grands pieds et la Manekine. In: *Eckhardt*, 1943. 91–104. p.; *Uő*: Souvenir épique des Hongrois conquérants. In: *Eckhardt*, 1943. 105–112. p.; *Csernus Sándor*: A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század). Bp., 1999. (A továbbiakban: *Csernus*, 1999.) 133–143. p. (Doktori mestermunkák); *Szabics, Imre*: De Peire Vidal à Bálint Balassi. Études sur les contacts poétiques franco-hongrois du Moyen Âge et de la Renaissance. Bp., 2003.
- 2 A nyugati történeti irodalom magyar vonatkozású utalásaival kapcsolatban ld. *Körmendi Tamás*: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája. Doktori értekezés (kézirat). 2008. (a továbbiakban: *Körmendi*, 2008.), különösen 14–15. p.; *Csukovits Enikő*: Források, műfajok, lehetőségek: a középkori Magyarország-kép elemei. In: *Korall*, 10. (2009) 38. sz. 5–29. p., különösen 13–14. p.; *Körmendi Tamás*: A magyarság ábrázolása a nyugat-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig. In: *Korall*, 10. (2009) 38. sz. 30–46. p. A német nyelvű elbeszélő források vonatkozásában ld. *Radek*,

területét képező keresztes hadjáratok beszámolóinak nem egyszer igen színes magyar vonatkozású passzusai³ mellett ezért is különösen érdekes számunkra a ciszterci Albericus Trium Fontium (Albéric de Troisfontaines, Aubri de Troisfontaines, Troisfontaines-i Alberik) világkrónikája,⁴ hiszen a magyar históriáról a francia területen keletkezett kútfők sorában az egyik legrészletesebb és két-séggkívül legérdekesebb beszámolót nyújtja. A champagne-i történetíró 1227 és

Tünde: Das Ungarnbild in der deutschsprachigen Historiographie des Mittelalters. Frankfurt am Main, 2008. (Budapester Studien zu der Literaturwissenschaft 12.); *Uő:* A középkori német nyelvű historiográfiai magyarsággépéről egy imagológiai kutatás nyomán (1150–1534). In: Korall, 10. (2009) 38. sz. 47–78. p.; *Uő:* A magyarsággép jellemzőiről a középkori német nyelvű történetírásban. Imagológiai megközelítés. In: A magyarsággép változásai a közép-európai tankönyvekben a 20. században. Szerk.: Hornyák Árpád–Vitári Zsolt. Pécs, 2009. 69–98. p. [Kutatói Füzetek 14.]

- 3 Erről ld. pl. *Borosy András:* A keresztes háborúk és Magyarország. I–II. In: Hadtörténelmi Közlemények, 109. (1996) 1–2. sz. 3–41., 11–54. p. = *Uő:* Hadakozás, keresztetek, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Bp., 2010. 178–252. p. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum könyvtára); *Uő–Laszlovszky József:* Magyarország, a Szentföld és a korai keresztes hadjáratok. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Szerk.: Laszlovszky József–Majorossy Judit–Zsengellér József. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. (a továbbiakban: Magyarország és a keresztes háborúk, i. m.) 75–90. p.; *Veszprémy László:* II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218. In: Magyarország és a keresztes háborúk, i. m. 99–111. p. Az első keresztes hadjárat kútfőivel foglalkozik továbbá *Plumtree, James:* Forming the first crusade: the role of the Kingdom of Hungary in western crusading discourse. MA Thesis in Medieval Studies (kézirat). 2010. Online dokumentum: http://www.etd.ceu.hu/2010/plumtree_james.pdf. (Letöltés időpontja: 2012. 06. 02.)
- 4 *Chronica Albrici monachi Trium Fontium, a monacho Novi Monasterii Hoiensis interpolata.* Ed.: Paulus Scheffer-Boichorst. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. I–XXXVIII. Hannoverae–Lipsiae, 1826–2000. (a továbbiakban: MGH SS) XXIII. 631–950. p. (a továbbiakban: *Albericus*) Paul Scheffer-Boichorst bevezető tanulmányát ld. 631–673. p. A szöveg magyar vonatkozású részeinek latin nyelvű kiadását ld. *Gombos, Albinus Franciscus:* Catalogus fontium historiae Hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI. I–IV. Bp., 1937–1943. (a továbbiakban: CFH) I. 107. sz., 23–34. p. A forrással kapcsolatban ld. *Molinier, Auguste:* Les sources de l’histoire de France — Des origines aux guerres d’Italie [1494]. I–VI. Paris, 1901–1906. (a továbbiakban SHF) II. 1705. sz., 155. p.; Repertorium fontium historiae medii aevi I–XI/4. Ed.: Potthast, Augustus–Morghen, Raffaello–Arnaldi, Girolamo. Roma, 1962–2007. (a továbbiakban: RF) II. 167–168. p.; *Almási Tibor:* Albericus Trium Fontium. In: Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL) 35. p.; *Körmenyi,* 2008. 151–157. p.; *Rech, Régis:* Alberich of Troisfontaines [Aubrey]. In: The Encyclopedia of the Medieval Chronicle. Ed.: Dunphy, Graeme et al. I–II. Leiden–Boston, 2010. I. 23. p.

1251 között keletkezett munkája — kompilatív jellege⁵ és meglehetősen tömör, iskolás latinsága miatt — kevésbé keltette fel a nyugati medievisztika érdeklődését,⁶ a hazai krónikakutatás azonban annál több figyelmet szentelt a szöveg magyar adatainak.⁷ A champagne-i kútfőt hosszan elemző Hóman Bálint 1925-ben még írásbeli forrást sejtett Albericus magyar vonatkozású passzusai mögött,⁸ ám Latzkovits László nyomán ma már az értesülések szóbeli jellegét hangsúlyozza a történelemszakma.⁹ A kútfő korai, XI. századi történelmünkkel kapcsolatos ada-

-
- 5 Míg a szerzetes a munka első felében számos elbeszélő kútfőből — így Otto Frisingensis (Freisingi Ottó), Sigebertus Gemblacensis (Sigebert de Gembloux, Gembloux-i Sigebert; SHF II. 2193. sz., 310–312. p.; *Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters* [Salimbene de Adam — Sunthaym, Ladislaus, 33–38. p.] Online dokumentum: <http://www.repfont.badw.de/S.pdf>. Letöltés időpontja: 2012. 05. 29.) vagy Helinandus Frigidimontis (Hélinand de Froidmont; SHF III. 2159. sz., 89–90. p.; RF V. 405–406. p.) krónikáiból — kölcsönöz gyakorlati terjedelmes passzusokat, addig a XII–XIII. század fordulójától szinte egyetlen forrásává válik a francia királykrónika, vagyis Guillelmus Armoricus (Guillaume le Breton, Breton Vilmos) gestája: a II. Fülöp uralkodásáról szóló beszámoló később a Saint-Denis-ben összeállított *Grandes Chroniques de France*-ba is beépült. Albericus utóljára az 1219. esztendőnél hivatkozik a senlisi kanonok írására (Albericus 909. p.): minden bizonnyal a *Gesta Philippi regis* harmadik, az elbeszélésében 1220-ig jutó redakciója állhatott rendelkezésére. (Guillelmus Armoricus történeti munkájával kapcsolatban ld.: SHF III. 2212. sz., 3–4. p.; *Pysiak, Jerzy*: Philippe Auguste. Un roi à la fin des temps. In: *Annales. Histoire, Sciences sociales* 57, [2002] 5. sz. 1165–1190. p.; *Touati, François-Olivier*: Faut-il en rire? Le médecin Rigord, historien de Philippe Auguste. In: *Revue historique* [2003] 2. sz. 243–265. p.) A troisfontaines-i történetírő önállóan tekinthető, valószínűleg főként szóbeli forrásból származó értesülései tehát a XII–XIII. század fordulóján már egyértelmű túlsúlyban vannak, 1219 után pedig alig-alig egészülnek ki elbeszélő kútfőből származó tudósításokkal.
- 6 Ld. pl. *Schmidt-Chazan, Mireille*: Aubri de Trois-Fontaines, historien entre la France et l'Empire. In: *Annales de l'Est*, 36. (1984) 163–192. p.; *Uő*: L'Empire et l'histoire universelle de Sigebert de Gembloux à Jean de Saint-Victor (XIIe–XIVe siècle). Paris, 1999. 360–369. p.
- 7 Említi Albericus krónikáját: *Marczali Henrik*: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Bp., 1880. 83–86. p.; *Erdélyi László*: Krónikáink atyja Kézai. Szeged, 1933. 47. p.
- 8 *Hóman Bálint*: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Forrástanulmány. Bp., 1925. (a továbbiakban: *Hóman*, 1925.) 5–32. p. Hóman nyomán szintén írásbeli forrást feltételeztek többek között: *Gerics József*: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Bp., 1961., kül. 53–56. p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.); *Csóka J. Lajos*: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp., 1967. (a továbbiakban: *Csóka*, 1967.) 647–672. p. (Irodalomtörténeti Könyvtár 20.)
- 9 *Latzkovits László*: Alberik világhkrónikájának magyar adatai. Forrástanulmány. Szeged, 1934. (a továbbiakban: *Latzkovits*, 1934.) 85–92. p. (Kolozsvári–szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 23.); *Erdélyi László*: Krónikáink kritikai ismertetése. Szeged, 1943. 13–

tainak vizsgálatára, a ciszterci szerzetes lehetséges forrásainak tárgyalására nemrégiben magunk is vállalkoztunk. Arra a megállapításra jutottunk, hogy a korai Árpád-korról tájékozódó champagne-i történetíró előtt, aki Latzkovits napjainkig mérvadóan elfogadott álláspontjának megfelelően sem használhatott összefüggő elbeszélő forrást, szóbeli informátora(i) révén ismert lehetett a hazai krónikás-hagyomány néhány apró részlete.¹⁰ Jelen írásban a troisfontaines-i szerzetesnél olvasható magyar híreket egy másik aspektusból kívánjuk göröcső alá venni: azokkal az információkkal foglalkozunk, amelyek valamilyen, a hazai történeti hagyomány által közvetített mesés elemet öriztek meg számunkra. Azt is be szeretnénk továbbá mutatni, hogy hogyan illeszkednek ezek a szakaszok az adatgazdag, de kevés eredetiséggel és irodalmi értékkel bíró kompiláció egyéb értesülései közé.

I.

Albericusnak a *különös* iránti vonzódása végigkíséri az egész világkrónikát: a munkában számos olyan szöveghelyet találhatunk, amely — talán szóbeli hagyományt közvetítve — valamilyen csodás elemet tartalmaz. Nem célunk most kitérni Albericus ilyen jellegű, a külhoni történelmet érintő passzusainak részletesebb vizsgálatára; mindössze egyetlen példával kívánjuk érzékeltetni, milyen szövegkörnyezetbe ékelődtek be a történetíró azon magyar hírei, amelyek korai

19. p.; *Kristó Gyula*: Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum körvonalairól. (Riccardus és Albericus tanúsága). In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk.: Horváth János–Szekely György. Bp., 1974. 229–238. p., különösen 235–237. p. (Memoria Saeculorum Hungariae I.) (a továbbiakban: *Kristó*, 1974.) A magyar adatok vonatkozásában is elmondhatjuk, hogy Albericus nem egyszer valamely más külhoni elbeszélő kútfőből vette át híreit. Vannak azonban a világkrónikában közvetlenül magyar földről szerzett értesülések is: a munkában elszórta megtalálható információk egy részét a champagne-i szerzetes egy, a rendelkezésére álló királylistából meríthette, a lejegyzett hírek legnagyobb része azonban ciszterci rendtársainak köszönhetően juthatott birtokába: a generális káptalanokra ellátogató szerzetesek informálhatták a Magyarországra iránt meglehetősen nagy érdeklődést tanúsító történetírót. Albericus királylistájáról ld. még *Veszprémy László*: A korai magyar évkönyvekről. Kapcsolatok és kölcsönzések az évkönyvek, krónikák és krónikakivonatok között. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk.: Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Pécs, 2010. 11–22. p., különösen 16–17. p.

10 *Csákó Judit*: Néhány megjegyzés Albericus Trium Fontium krónikájának magyar adataihoz. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk.: Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András. Bp., 2012. 515–526. p. (a továbbiakban: *Csákó*, 2012.)

históriánk kapcsán mondai tradíciót vagy valamely később elterjedt szóbeszédet rögzítettek.

A vonatkozó — Gary Dickson által nemrégiben elemzett — szöveg hely a gyermekek 1212. évi keresztes hadjáratáról¹¹ számol be: míg Albertus Stadensis (Albert von Stade, Stadi Albert)¹² meglehetősen egyszerű, túlzásoktól mentes beszámolót közöl az eseményekről, addig Dickson a champagne-i krónikát azon kútfők közé sorolja, amelyek mitizálják a történetet. A troisfontaines-i krónikás maga is csodásnak írja le a históriát (*Expeditio infantium satis miraculose undique convenientium facta est hoc anno.*), és olyan elemekkel színesíti beszámolóját, mint az ártatlan gyermekesereget megfertőző gonoszokra (*associati et mali homines*), az árulóként (*traditores*) bemutatott marseille-i kereskedőkre vagy a tengeren odaveszett mártírok tiszteletére alapított egyházra (*ecclesiam Novorum Innocentum*) történő utalások. A misztikumot kedvelő Albericus — az amerikai kutató interpretációja szerint — egy, a szóbeli hagyományban folyamatosan duzzadó elbeszélést jegyezhetett itt le, és beszámolójával, amelyben a valós és valótlan elemeket ma már nehéz lenne elkülöníteni egymástól, egyfajta hőstörténetet teremtett a vértanúságot szenvedett vagy a szaracénok fogságára jutott gyermekek számára.¹³

A magyar adatok bemutatása előtt érdemes talán arról is szólnunk, hogy mennyire tekinthető sajtáságosnak Albericus világhírnépe a középkori nyugati elbeszélő irodalomban. Krónikásunk történeti munkák és gyakran teljes terjedelmükben idézett oklevélszövegek mellett regényekkel vagy arthurianus mondákkal is dolgozik.¹⁴ Az anekdoták és a furcsaságok iránti vonzódás, a vegyes eredetű, nem egyszer mesés elemet tartalmazó információk átvétele — bár ezek a vizsgált műben meglehetősen nagy számban fordulnak elő — korántsem számít egyedülállónak a kor historiográfiájában.¹⁵ Mennyire vélhetjük ugyanakkor különösnek azt, hogy

11 *Runciman, Steven: A keresztes hadjáratok története.* Bp., 2002. 745–749. p.

12 RF II. 175. p., *Körmendi*, 2008. 134–136.; *Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters* (Ackermann–Aytinger, 37–38. p.). Online dokumentum: <http://www.repfont.badw.de/A.pdf>. Letöltés ideje: 2012. 05. 29.

13 *Albericus* 893–894. p.; *Dickson, Gary: The Children's Crusade.* Medieval History, Modern Mythistory. New York, 2008. (a továbbiakban: *Dickson*, 2008.) 11–13., 52., 143–148. p.

14 *Dickson*, 2008. 143. p. Albericus krónikájának a Bretagne-i mondai hagyománnyal való kapcsolatáról ld. *Moisan, André: Aubri de Trois-Fontaines et la « Matière de Bretagne ».* In: *Cahiers de civilisation médiévale*, 31. (1988) 121. sz. 37–42. p.

15 A középkori historiográfiában megjelenő szóbeli hagyományról ld. *Guenée, Bernard: Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval.* Paris, 1980. 78–85. p. (Aubier collection

egy nyugati krónikás intenzív érdeklődést tanúsít egy olyan ország iránt, amely a kereszténység keleti határán fekszik? Az a Sigebertus Gemblacensis (Sigebert de Gembloux), akinek XII. századi világhatárkrónikája minden bizonnyal Albericus egyik legfőbb mintájául szolgálhatott, maga sem csak az észak-francia vidékekről, hanem meglehetősen távoli területekről, összesen 12 királyságról szerzett értesüléseket;¹⁶ magyar híreinek mennyisége azonban csekély az Albericusnál 837 és 1241 között előforduló, 87 különböző évhez bejegyzett adathoz képest.¹⁷ A champagne-i krónikásnak a Magyar Királyság iránti vonzalmát, a történetíró jólinformáltságát hangsúlyoznunk kell akkor is, ha azt vizsgáljuk meg, mennyire ismeri vajon Albericus a környező kelet-európai államokat. Nemrégiben hívtuk fel a figyelmet arra, hogy a krónikás lengyel és magyar információi egy igencsak különös kapcsolódási pontot mutatnak: a lengyel történelem szereplőinek Ulászló nevét ugyanabban a torz *Logescelaus* alakban jegyzi le a champagne-i történetíró, mint Szent László királyunkét.¹⁸ Ha megnézzük, hány alkalommal foglalkozik a francia szerzetes a lengyel területekkel, akkor megállapíthatjuk, hogy a hírek száma elenyésző: a *Polonia* országnév mindössze öt olyan krónikarészletben fordul elő, amely Lengyelország vonatkozásában érdemi adatot tartalmaz.¹⁹

II.

Bár — ahogyan arra fentebb utaltunk — Albericus igencsak pontos ismeretekkel rendelkezik saját korának Magyar Királyságáról,²⁰ ezek a passzusok sem mentesek a furcsaságoktól. A dolgozatunk szempontjából érdekes forráshelyek számbavételkor meglehetősen tágan értelmezzük a *mesés* fogalmát: összegyűjtjük itt nem

historique) A *chanson de geste*-eknek a történetírásra gyakorolt hatásáról ld.: *Noble, Peter*: Epic Heroes in Thirteenth-Century French Chroniclers. In: *The Medieval Chronicle III. Proceedings of the 3rd International Conference on the Medieval Chronicle. Doorn / Utrecht, 12–17 July 2002*. Ed.: Kooper, Erik. Amsterdam–New York, 2004. 135–148. p.

16 *Goetz, Hans-Werner*: On the Universality of Universal History. In: *L’historiographie médiévale en Europe. Actes du colloque organisé par la Fondation Européenne de la Science au Centre de Recherches Historiques et Juridiques de l’Université Paris I du 29 mars au 1er avril 1989*. Ed.: Genet, Jean-Philippe. Paris, 1991. 247–261. p., különösen 253. p.

17 CFH I. 103. sz., 23–34. p.

18 Vö. *Albericus* 798., 803., ill. 921. p.; *Csákó*, 2012. 522–526. p.

19 *Albericus* 834., 838., 873., 887., 921., (1005.) p.

20 *Latkovits*, 1934. 83. p.

csupán azokat a részleteket, amelyek akár lejegyzett, akár szóbeli hagyományban szereplő mondai elemeket őriztek meg számunkra, de foglalkozunk azokkal a hírekkel is, amelyeket — bármilyen okból kifolyólag — *különösnek* érezhetünk. Nem tárgyaljuk viszont azokat a momentumokat, amelyeket Albericus valamely más kútfőből (csaknem szó szerint) vett át: így nem térünk ki a Skóciai Szent Margitra és az angol uralkodóház magyar összekötötéseire vonatkozó, már Helinandus Frigidmontis (Hélinand de Froidmont) munkájában is szereplő elbeszélésre vagy a keresztes hadjáratokkal, illetve a Kelettel kapcsolatos, a nyugati krónikáshagyományban számos alkalommal előforduló elemekre.²¹

Álljon itt most — egy általunk alkalmazott csoportosításban — azon meglepőnek tekinthető adatok jegyzéke, amelyek a történetíró évkönyvszerű tudósításaiban fellelhetők.²²

1. A korai magyar történelemre vonatkozó adatok

- Az Álmos fejedelemségére vonatkozó hagyomány: „Ekkoriban a magyarok népe — Álmos nevű első fejedelme idejében — Szkítiából kivonulva megszerezte lakóhelyül Pannóniát.” (893)²³

21 István Ágota nevű lányáról, valamint Skóciai Szent Margitról ld. *Albericus* 781., 814. p.; *Döry Ferenc*: Szent István családi története. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk.: Serédi Jusztinián. Bp., 1988. 556–583. p., különösen 573–574. p.; *Bárány Attila–Laszlovszky József–Papp Zsuzsanna*: Angol–magyar kapcsolatok a középkorban I–II. Máriabesnyő, [2008]–2011. (A továbbiakban: Angol–magyar kapcsolatok, i. m.) I. 63–90. p. (A vonatkozó fejezet Laszlovszky József munkája.) Több elbeszélő forrásban is felbukkan annak históriája, hogy a Szentföldről hazatérő Oroszlánszívű Richárd áruháiban fordult meg magyar földön. Erről ld. *Albericus* 869. p., Angol–magyar kapcsolatok, i. m. I. 186–188. p. (A vonatkozó fejezet Laszlovszky József munkája.) A kunokra vonatkozó hírek kapcsán megjelenik a világkrónikában a János pap mitikus keleti országaról szóló hagyomány: *Albericus* 911–912. p., *Latzkovits*, 1934. 55–56. p.; *d’Avezac*: Notice sur les anciens voyages de Tartarie en général, et sur celui de Jean du Plan de Carpin en particulier. In: Relation des Mongoles et des Tartares par Jean du Plan de Carpin. Ed.: d’Avezac. Paris, 1838. 3–206. p., különösen 151–167. p.

22 A magyar földről származó adatok számbevételekor Latzkovits eredményeire támaszkodunk: *Latzkovits*, 1934. 71–83. p. A megfelelő passzusokat a főszövegben magyar fordításban közöljük. A hírek mellett zárójelben azokat az éveket tüntetjük fel, amelyekhez a krónikás bejegyezte őket. A jegyzetben valamennyi esetben feltüntetjük — az eredeti latin szöveg mellett — azt is, hogy Latzkovitsnál (*Latzkovits*, 1934) hol szerepel az idézett részletek magyarra áültetett változata: ezeket a fordításokat azonban nem minden esetben követjük teljes egészében. Amennyiben újabb fordítás is rendelkezésünkre áll, úgy azt adjuk meg.

23 Albericus. Ford.: Kordé Zoltán. In: A honfoglalás korának írott forrásai. Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1995. 263–264. p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) Ld. még: *Latzkovits*, 1934. 39., illetve 73. p. Csú-

- Az augsburgi csatából hazatérő hétmagyarral, valamint a magyar nemeség és szolgaság eredetével kapcsolatos tradíció: „És azon hét magyar közül, akik megmaradtak, egy király lett. Ők hazatérve az egész népet, amely nem ment velük a háborúba, szolgaságra vetették; azok pedig, akik ama héttől születtek, ma nemes férfiak Magyarország földjén, jöhetnek az ő nemességük nagy szolgaságnak van alávetve.” (957)²⁴
- Istvánt Szent Adalbert keresztelte meg: „Szent Adalbert prágai püspök István királyt a hitre megtérítette és megkeresztelte” (1010);²⁵ „Róbert esztergomi érsek pedig a gyermeket megkeresztelte a Szent Adalberttől ott megkeresztelt első király, István emlékére.” (1239)²⁶
- István prédikálásával térítette a magyarokat keresztény hitre: „(...) a király a magyarokat maga térítette meg prédikálásával (...)” (1010)²⁷
- Gizellát gonoszágaiért István király halála után meggyilkolták: „ama Gizella királyné, úgy mondják, sok rosszat cselekedett azon a földön, és végül a szent király halála után érdemei szerint megölték.” (1010)²⁸
- István Álmosnak, a magyarok első fejedelmének a hetedik leszármazottja volt: „(...) magyarországi Szent István király, az első keresztény, Géza fia és az első fejedelemtől, Álmostól a hetedik (...)” (1041)²⁹

pán az Álmos fejedelemségére vonatkozó betoldás tekinthető Albericus önálló értesülésének: ezt az információt egy Freisingi Ottótól származó részletbe illesztette be. „Hiis diebus gens Hungarorum sub primo duce suo nomine Alino ex Scithia egressa (...) Pannoniam inhabitare cepit.” (*Albericus* 748. p.)

- 24 *Latzkovits*, 1934. 73. p. „Et de illis septem Ungaris, qui remanserunt, unus ex eis factus est rex. Hii venientes in terram suam totum populum, qui non exierat cum eis ad bellum, in servitutum redegerunt; qui autem de istis septem nati sunt, ipsi sunt modo viri nobiles in terra Ungarie, quamvis eorum nobilitas magne servituti subiaceat.” (*Albericus* 767. p.)
- 25 *Latzkovits*, 1934. 74. p. (...) sanctus Adalbertus Pragensis episcopus regem Stephanum ad fidem convertit et baptizavit (...)” (*Albericus* 779. p.)
- 26 *Latzkovits*, 1934. 78–79. p. „Episcopus autem Strigoniensis Robertus puerum baptizavit ob memoriam sancti regis Stephani primi in partibus illis a beato Alberto baptizati.” (*Albericus* 947. p.)
- 27 *Latzkovits*, 1934. 74. p. „(...) ipse rex sua predicatione Ungaros convertit (...)” (*Albericus* 779. p.)
- 28 *Latzkovits*, 1934. 74. p. „illa Gisla regina, ut dicunt, multas malitias in terra illa fecit et ad extremum post mortem sancti regis meritis exigentibus interfecta fuit” (*Albericus* 779. p.)
- 29 *Latzkovits*, 1934. 74. p. „Sanctus rex de Hungaria Stephanus primus christianus Ieche filius et a primo duce Almo septimus” (*Albericus* 786. p.)

- Imre herceg István egyetlen fia volt: „(...) egyetlen fia volt egy Imre nevű szent férfit (..)” (1041)³⁰
- Gizella Péter király nővére volt: „(...) az a Péter király (...) annak a Gizella királynénak volt a fivére, akiről fentebb szoltunk.” (1041)³¹

2. A XII–XIII. századi adatok mesés, csodás vagy más módon meglepőnek tartható elemei

2.1. Gyilkosságok az Árpád-házban: III. Béla és Meráni Gertrúd halála

- „A húsvét előtti csütörtökön meghal Béla, Magyarország királya; bizonyos Kalán püspök ellen az a gyanú támadt, hogy ő itatta meg méreggel.” (1196)³²
- „Magyarország királynéját, Gertrúdot, András király feleségét az előkelők és bárók összeesküvése meggyilkolja; három fiú és két leány marad utána. Ennek a királynénak a haláláról pedig közismert János esztergomi érsek kétértelmű levele, amelynek kettős szerkezete van, olyképpen, hogy az egyik révén úgy tűnik, hogy az érsek beleegyezik a királyné megölésébe, a másik révén pedig, hogy szót emel ellene. Ez utóbbi révén menekült meg — úgy mondják — a pápa ítéletétől. Levelének tartalmát a következőképpen adják elő: A királynét megölni nem kell félnetek helyes, ha mindenki beleegyezne én nem ellenzem.” (1213)³³

30 *Latzkovits*, 1934. 74. p. „(...) filium habuit unicum virum sanctum nomine Hemericum (...)” (*Albericus* 786. p.)

31 *Latzkovits*, 1934. 74. p. „(...) rex iste Petrus (...) frater dicitur fuisse illius regine Gisle de qua superior diximus” (*Albericus* 786. p.)

32 III. Béla emlékezete. Vál., ford., bev. jegyz.: Kristó Gyula–Makk Ferenc, a képanyagot vál.: Marosi Ernő. Bp., 1981. 112. p. Ld. még: *Latzkovits*, 1934. 66. p. „Rex Hungarie Bela moritur in Cena Domini, de cuius potionatione contra quendam episcopum Calanum orta fuit suspicio.” (*Albericus* 873. p.)

33 A fordítást ld. *Körömdi Tamás*: A Gertrúd királyné elleni merénylet a külhoni elbeszélő forrásokban. In: *Történelmi Szemle*, 51. (2009) 2. sz. 155–193. p. (a továbbiakban: *Körömdi*, 2009.): 174. p. Ld. még *Latzkovits*, 1934. 75. p. „Regina Hungarie Gertrudis, uxor regis Andree, per conspirationem principum et baronum de Hungaria interficitur, tribus filiis et filiabus duabus superstitionibus relictis. De morte autem huius regine quedam archiepiscopi Iohannis Strigoniensis publicate sunt littere ambifolice, duplicem habentes constructionem, ita quod per unam illarum videbatur idem archiepiscopus consentire neci regine et per aliam contradicere. Unde per istam summi pontificis iudicium dictus est evasisse. Cuius tenor litterarum talis esse perhibetur: «Reginam interficere nolite timere bonum est, et si omnes consenserint, ego solus non contradico.»” (*Albericus* 898. p.)

2.2. *Magyarországi szentek: Lukács és Róbert érsekek*

- „Ebben az időben virágzott Magyarországon Lukács esztergomi érsek (...)” (1171)³⁴
- „Ezen érsek öregben és kiérdemülten meghalt és az égbe vitetett. Testén kínozóvet találtak s a kemény bünbáratnak más jeleit szekrényében.” (1239)³⁵

2.3. *Helyi néphagyomány: a kerci vörös törpék mondája*

- „Ugyanezen évben Erdélyben, Kerc mellett — úgy mondják — démoni káprázat jelent meg: vörös emberek jelentek meg, akik egy hegyből jöttek ki vörös lovaikon, kisebb termetűek, mint amilyenek a mieink, nagyjából 200 ember, akik lovaikon fel-alá nyargaltak, a nép pedig bámult. Mikor azonban kirohantak ellenük a városbéliek, barlangjukba mentek, és azután nem jöttek elő; egy pedig, akit rövid időre megragadott egy ember a városból, teljesen vörössé tette ennek a kezét, és így menekült el; a másíknak a keze pedig, míg csak élt, vörös maradt.” (1235)³⁶

2.4. *Időjárási tényezők, természeti jelenségek és csapások: sáskaeső a Dráva–Száva közén, Esztergom és Buda égése, állatvész*

- „Valami emlékezetes dolog történet ez évben Magyarországon, ugyanis ősszel egy napon a Dráva és a Száva közt igen sűrű sáskaeső volt.” (1194)³⁷

34 *Latzkovits*, 1934. 66. p. „Floruit hoc tempore in Hungaria vir sanctus archiepiscopus Lucas Strigonii (...)” (*Albericus* 854. p.)

35 *Latzkovits*, 1934. 79. p. „Qui archiepiscopus senex et emeritus peracta quindena mortuus est et ad celestia translatus. Inventum est cilicium ad carnem eius et alia dure penitentiae indicia inventa sunt in scrinio illius.” (*Albericus* 947. p.)

36 *Körmenyi*, 2008. 156–157. p. Ld. még: *Latzkovits*, 1934. 77. p. „Eodem anno ultra silvas iuxta Kerte apparuit quedam, ut dicitur, demonem ludificatio, apparuerunt rubei homines, qui de montana quadam exierunt in equis rubeis, minoris tamen stature, quam sint nostri, homines fere CC, qui discursus varios spectante populo faciebant. Irruentibus contra eos illis de oppido, caveam suam intraverunt, nec postea comparuerunt, unus tamen, aliquantum ab uno de oppido retentus, fecit eius manum omnino esse rubeam et sic effugit, que quamdiu vixit rubea permansit. Fere omnes illi, qui eos viderunt, aliquod infortunium eodem anno incurrerunt” (*Albericus* 938. p.)

37 *Latzkovits*, 1934. 74. p. „Memorable quiddam contigit hoc anno in Hungaria, quia in autumpno quadam die fuit inter Dravum et Savum pluvia locustarum densissima.” (*Albericus* 872. p.)

- „Magyarországon véletlenül tűz pusztította el Esztergomot és Buda várát.” (1223)³⁸
- „Egy igen nagy állatvész, amely Keletről jött Görögországon keresztül, átvonult ebben az évben Magyarországon, és a következő évben Németországban volt, a rákövetkezőben pedig Franciaországban.” (1224)³⁹

2.5. *A magyar hírekben fellelhető egyéb mondai elemek*

- II. András kincseket küld a Hegyek Vénjének: „Lajost, Bajorország hercegét megölte egy orgyilkos asszasszin, akit a Hegy Véne küldött. Ezt meghallván a magyar király ugyanennek a Vénnek sok mindent küldött aranyban és ezüstben, és kiérdemelte és megszerezte annak vendégbarátságát és kegyét.” (1231)⁴⁰
- A Meótisz mocsarainak említése a vereckeit ütközetről szóló leírásban: „A tatárok ellen pedig [ti. IV. Béla] elküldte az erdélyi ispánt, aki a meótiszi mocsarak valamely szűk átjárójában először úgy letörte azoknak szarvát, hogy többen hátranézve úgy vélték, azokon a részeken még az emlékezetök is elvész.” (1239)⁴¹

A hírek első csoportja a magyar őstörténettel, illetve XI. századi históriákkal kapcsolatos: még ha szóbeli értesülésként jutottak is Albericus birtokába — erre utal a tulajdonneveknek a magyar krónikákban lejegyzettől sokszor eltérő alakja, valamint az a tény, hogy közvetlen filológiai egyezések nem mutathatók ki a hazai elbeszélő irodalommal —,⁴² olyan információkról van szó, amelyek nagyrészt, még ha kissé más formában is, felbukkantak írott hagyományunkban. Ezeket az információkat — így a Szent István uralkodására vonatkozó szövegrészleteket —

38 *Latzkovits*, 1934. 75. p. „In Hungaria ignis casualis Strigonium et Boduarium devastavit.” (*Albericus* 913. p.)

39 *Latzkovits*, 1934. 75. p. „Mortalitas maxima animalium, veniens a partibus Orientis per Greciam, eodem anno transivit per Hungariam, et anno sequenti fuit in Alemannia et sequenti anno altero in Francia.” (*Albericus* 914. p.)

40 *Körmendi*, 2008. 155–156. p.; *Latzkovits*, 1934. 76. p. „Dux Bavarie Ludovicus a quodam sicario Assacino occiditur, a veteri de Montana transmisso. Quod audiens rex Hungaria eidem veteri multa transmisit in auro et argento exenia et eius gratiam impetravit et optinuit.” (*Albericus* 929. p.)

41 *Latzkovits*, 1934. 78. p. „Contra Tartaros vero misit comitem Ultrasilvanum, qui in quodam angusto transitu paludum Meotidarum ita confregit primum cornu illorum, quod ceteris retro respicientibus iam in illis partibus perisse putabantur memoria eorum cum sonitu.” (*Albericus* 946. p.) Vö. Zsolt 9,7.

42 *Latzkovits*, 1934. 89. p.

azért tüntethetjük fel mesés elemként, mert elsősorban későbbi, nem a XI–XII. század fordulóján lejegyzett, így a történeti igazságot torzító hagyományt öriztek meg számunkra. A kiemelt passzusok közül a legnagyobb érdeklődésre minden bizonnyal a Gizella királyné alakját negatív színben bemutató momentum tarthat számot. Kristó Gyula vizsgálatai nyomán tudjuk, hogy az első királyunk feleségét gonosztevéként ábrázoló tradíció 1213 után, a Gertrúd-merénylet hatására jelent meg Magyarországon: II. András szintén idegen származású feleségének vétkeit ruházták egy két évszázaddal korábban élt történeti szereplőre.⁴³ Bár a korabeli gestaszövegben is jelen lehetnek az Albericusnál fellelhető motívumok — Gizella a szent király halála után sok rosszat cselekedett, és állítólagos testvéröccsét, az idegenből érkezett Péter királyt támogatta –,⁴⁴ a hasonlóan a XIII. század első felére datált Magyar–Lengyel Krónika megjegyzése⁴⁵ mellett Albericus műve az

-
- 43 *Kristó*, 1974. 235–237. p.; *Kristó Gyula*: Szent István és családja az Árpád-kori történetírásban. In: *Uő*: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged, 2000. 195–227. p., különösen 221–224. p. (A tanulmány Gizellára vonatkozó részletei megjelentek még: *Uő*: Gizella királyné az Árpád-kori történetírásban. In: *Vár ucca tizenhét*, 8. [2000] 1. sz. 93–97. p.); *Uő*: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Bp., 2002. (a továbbiakban: *Kristó*, 2002.) 65–66. p. (A történettudomány kézikönyve)
- 44 *Körömdi Tamás*: A Gertrúd királyné elleni merénylet a magyar gestaszerkesztményben. In: *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. Szerk.: *Uő*–*Thoróczkay Gábor*. Bp., 2009. 195–205. p.: 201. p.
- 45 „Transactis vero post partum filiorum sex mensibus uxor sancti Stephani regina Ungarie mortua habito consilio principum accepit de Theutonia sororem regis Almaniae, cum qua intravit minor frater nomine Henricus. (...) Elapso autem regiminis sui anno, regina invidie et odii fomitem contra principem Albam, quod ipse regimine dignior esset, quam dux Henricus germanus regine, contraxit. Que ut vipera repleta veneno malitie dolere cepit, quod nullum puerum parere potuit; cogitare cepit et secum volvere, quomodo fratri suo duci Henrici [sic!] regnum Ungarie perpetuo possidendum traderet, et sue potentie usurparet, filios regis Stephani, quos Kaul princeps fovebat, in flumen proiceret, et vitam eorum morti daret, et memoriam eorum deleret. (...) Regina vero audita morte fratris pre nimia tristitia subitanea morte mortua est.”
Ld. *Karácsonyi Béla*: *Chronica Hungaro–Polonica*. Pars I. Textus cum varietate lectionum. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae*. Acta Historica XXVI. Szeged, 1969. 3–75. p. (a továbbiakban: *Chronica Hungaro–Polonica* 1969.): 55–56., 60–61., 65. p.; *Chronicon Hungarico–Polonicum*. Ed.: *Deér, Iosephus*. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi praeiit Emericus Szentpétery Emericus. I–II. Bp., 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) II. 289–320. p. (a továbbiakban: *Chronicon Hungarico–Polonicum* 1938.): 315., 317., 319. p. Tóth Péter magyar nyelvű fordítása (*Tóth Péter*: *A lengyel–magyar vegyes krónika*. In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica* 9. [2004] 4. sz. 223–242. p., a bevezető tanulmányt Id. 223–225. p.) után nemrégiben szlovák nyelvre átültetve is napvilágot látott a szöveg: *Homza*,

első olyan ránk maradt történeti munka, amely már ezt a hagyományt tartalmazta. A Nagylegenda vagy a Hartvik-legenda szövegének torzulása nyomán létrejött, az Imrét Szent István egyetlen fiaként bemutató és a champagne-i kútfőben is olvasható momentum ugyancsak több alkalommal bukkan fel történeti irodalmunkban.⁴⁶ A kései tradíció részét képezheti az Istvánnak a magyarság közötti térítő szerepére vonatkozó részlet is,⁴⁷ azonban a Szent Adalberttel kapcsolatos, egyébként téves elképzelés — Albericus szerint ő keresztelte volna meg első királyunkat — már korai legendairódmunkában is létezhetett.⁴⁸

A második csoportban, vagyis a XII–XIII. századról szóló tudósításokban olyan mesés elemeket és furcsa részleteket találhatunk, amelyeknek nem leljük párhuzamát a magyar történeti irodalomban: a ciszterci szerzetesek saját korukról hirt adva már nem tájékoztathatták Albericust lejegyzett szövegek alapján. A különös iránt vonzó történetírónkat meglehetősen érdekelni látszanak a király- és királynégyilkosságok (2.1.): nem csupán a Gertrúd elleni merényletről számol be — egyébként igencsak szűkszavúan, a más külhoni kútfőkből megismerhető történethez újabb információt hozzá nem téve⁴⁹ –, de feljegyzi azt a meglepő tradíciót is, miszerint III. Bélával mérget itattak volna. Ilyen jellegű információkat Albericus nem kizárólag a magyar történelemmel kapcsolatban hoz.

Martin: Uhorsko–poľská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy. Bratislava, 2009. A datálás problematikájával kapcsolatban ld. *Grzesik, Ryszard*: Legitimierungsfunktion der ungarisch–polnischen Chronik. In: *The Medieval Chronicle. Proceedings of the 1st International Conference on the Medieval Chronicle. Driebergen/Utrecht, 13–16 July 1996.* Ed.: Kooper, Erik. Amsterdam–Atlanta, 1999. 144–153. p.; *Uő*: Kronika węgiersko–polska. *Z dziejów polsko–węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu. The Hungarian–Polish Chronicle. Studies of the Polish–Hungarian culture relationship in the Middle Ages.* Poznań, 1999. (a továbbiakban: *Grzesik*, 1999.) 208–212. p. (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk Wydział Historii i Nauk Społecznych Prace Kimosjy Historycznej 56.); *Kristó*, 2002. 57–58. p.; *Veszprémy László*: Utószó. In: Anonymus: *A magyarok cselekedetei — Kézai Simon: A magyarok cselekedetei.* Ford.: Veszprémy László–Bollók János. Bp., 2004. (a továbbiakban: Anonymus–Kézai, i. m.) 155–161. p. (a továbbiakban: *Veszprémy*, 2004.), különösen 160. p. (Millenniumi magyar történelem. Források)

46 *Csóka*, 1967. 654–656. p.; *Bollók János*: Szent Imre alakja középkori krónikáinkban. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Bev.: Köpeczi Béla, szerk.: Fügedi Erik. Bp., 1986. 61–75., különösen 74–75. p.; *Rokay Péter*: *Krónikatanulmányok.* Debrecen, 1999. 152–155. p.

47 *Csóka*, 1967. 652–653. p.; *Kristó*, 2000. 221–222. p.

48 *Körömdi Tamás*: Szent István király nagyobb legendájának nyelvvezete. In: *Fons*, 10. (2003) 1. sz. 65–118. p., különösen 82–83. p.

49 *Körömdi*, 2009. 174–175. p.

1197-nél olvashatjuk például, hogy „Sziciliában meghalt Henrik császár — úgy mondják, feleségétől, Konstanciától megmérgezve.”⁵⁰ Krónikásunk az uralkodói dinasztiákban bekövetkezett halálesetek mellett szorgosan feljegyzi azt is, ha — mai kifejezéssel élve — a kor értelmiségének valamely tagja vagy valamely előkelőség távozik az élők sorából. Történetírók és tudósok, egyházi és világi méltóságviselők egész *necrologium*át állíthatnánk össze a munka alapján, amely említi például a neves teológus, Alanus de Insulis (Alain de l’Isle) (1202)⁵¹ vagy a keleti keresztes államokról is tudósító Iacobus de Vitriaco (Jacques de Vitry) (1240) halálhírét.⁵² Nem szóltunk még a Gertrúd-gyilkosságnál szereplő, a János esztergomi érseknek tulajdonított mondásról: az időbbihoz hasonló versikék szintén nem egy alkalommal bukkannak fel a világhistória lapjain. 1237-nél Fülöp párizsi kancellár építáfiumát olvashatjuk,⁵³ míg 1241-nél egy, a balkáni história kapcsán elmondott mesébe ágyaz történetírónk egy versbe foglalt jövendölést.⁵⁴ Albericustól megtudhatjuk azt is, hogy a XIII. századi magyar hagyomány szentként tisztelte az 1160-as évek trónharcainak, illetve III. Béla korának nagyformátumú egyéniségét, Lukács esztergomi érseket. A liège-i származású Róbertet a champagne-i krónikás nem nevezi ugyan szentnek, de feljegyzése, miszerint az

50 „(...) moritur in Sicilia imperator Henricus ab uxore sua Constantia, ut dicitur, toxicatus” (*Albericus* 875. p.).

51 „Apud Cistercium mortuus est hoc anno magister Alanus de Insulis, doctor ille famosus et scriptor Anticlaudiani, qui in theologia fecit quandam artem predicandi, et contra Albigenes, Valdenses, Iudeos et Sarracenos libellum edidit succinctum ad Guillelmum Montispezzulani domnum; et alia quedam ipsius habentur opuscula.” (*Albericus* 881. p.)

52 „Magister Iacobus de Vitriaco quondam episcopus Aconensis, modo cardinalis Tusculanensis, Kalendis Maii Rome obiit. Cuius ossa post aliquantulum temporis translata apud Ognies Leodiensis dyocesis et ibi honorifice tumulata.” (*Albericus* 948. p.)

53 „In die nativitatis Domini obiit cancellarius Parisiensis, satis adprobatus tehologus et philosophus optimus et apud fratres Minores est sepultus titulo istiusmodi supposito: Sensus, divite viventi quid valere? / Si caream requie, nil possunt illa valere. / Me modo terra tegit; teget et te. Te precor, ora / Ut mihi sit requies, sit hec tibi mortis in hora. / Qui me novisti, nunc hic scis menbra recundi, / Dicere cuique potes: Sic transit gloria mundi.” (*Albericus* 940. p.)

54 „Ante paucos annos quidam bonus magister et sapiens venit Constantinopolim. Qui rogato quorundam per suas incantationes coegit demonem respondere sibi certa et vera, cui demon tale dedit responsum: ‘Rex inimicos / Perdet iniquos / non per amicos.’ Quo dicto demon obmutuit, et ulterius non respondit. Interrogatus vero magister de interpretatione versus, dicebat: ‘Quoniam vos ipsi per vos cito interpretationem videbitis et cognoscetis sine iudicio alicuius.’ Creditur autem quod in adventu Comanorum illud vaticinium sit completum: Nam rex celestis perdet et destruet iniquos inimicos imperii Constantinopolis, videlicet Vastaghium et Alsanum, non per amicos, id est Comanos, qui sunt infideles, nec sunt amici Christi.” (*Albericus* 949. p.)

érsék halála (1239) után testén vezeklőövet, szekrényében pedig más kínzóeszközöket találtak, szintén a hagiográfiai irodalom fordulatait idézi (2.2). A XIII. századi magyar adatok sorában legmeglepőbbnek számunkra az 1235. évhez bejegyzett hír tűnhet: a Kercen megjelenő, a hegyekből lovon érkező vörös törpékre vonatkozó hagyomány egy helybéli, talán a kunokkal kapcsolatos mondát őrizhetett meg. A szöveg jelzi számunkra, hogy Albericushoz nem csupán az országos jelentőségű eseményekről kapott tájékoztatást: az egyes ciszterci közösségek — így a kerciek is — igyekeztek a történetírót a saját vidékük históriája szempontjából fontos momentumokról informálni.⁵⁵ Külön egységben (2.4.) kezeltük a természeti jelenségeket és csapásokat leíró passzusokat: bár ezek nem kifejezetten mondai hagyományt őriztek meg számunkra, a fent tárgyalt részletekhez hasonlóan mégis azt a célt szolgálhatták, hogy a történetíró színesítse elbeszélését. A Dráva–Száva közti sáskaesőről tudósító részletet Albericustól a XV. században lejegyzett *Chronicon Belgicum magnum* (Nagy Belga Krónika) is átvette: míg a francia szerzetes emlékezetesnek (*memorable*) írja le az eseményt, addig utóbbi már — bizonyára a *scriptor* tévedése révén — csodálatosnak (*mirabile*).⁵⁶ Ehhez hasonló feljegyzést máshol is találunk a troisfontaines-i krónikában: az 1227. évnél olvashatjuk, hogy a Szent János ünnepét megelőző napon az osztrák tartományokban véreső hullott — a csodás esemény talán Frigyes herceg ütközetét jelezte előre.⁵⁷ Az utolsó csoportba (2.5) két, a korábbiakkal nem rokonítható elbeszélést soroltunk. Az első történet egy kevés hitellel bíró história:⁵⁸ a magyar király a forrásrészlet szerint kincset küldött volna a Lajos bajor herceg haláláért is felelőssé tehető asszaszinok számára. Másik hírünk a tatárjárás korával kapcsolatos, és jegyzékünkbe a magyar mondai hagyománnyal is összefüggésbe hozható, a Meótizs mocsaraira vonatkozó utalás miatt került be.

A továbbiakban a champagne-i szerzetes egy korábbi, illetve két kései adatát kívánjuk részletesebben is görcső alá venni. A 957., az 1196., illetve az 1239. évnél szereplő szövegrészletek vizsgálata talán közelebb vihet minket annak meg-

55 *Latzkovits*, 1934. 82. p., *Körmendi*, 2008. 156–157. p.

56 „Item mirabile quiddam contigit in Ungaria hoc anno, quia in autumnno, quodam die, fuit inter Dravum et Savum pluvia locustarum densissima.” Ld. CFH I. 1236. sz., 523–526. p.: 525. p. A forrásról ld. SHF V. 4764. sz., 51. p.; RF III. 283. p.; *Körmendi*, 2008. 127. p.

57 „In partibus Austrie pluit sanguis in vigilia sancti Johannis, videlicet in Carentana et in diocesi Pataviensi. Et eodem tempore fuit bellum exheredati ducis Austrie apud Cremes super Danubium dirum et forte nimis.” (*Albericus* 942. p.) Az állatvésszel, illetve Buda és Esztergom égésével kapcsolatban ld. *Körmendi*, 2008. 11–12., 154. p.

58 *Körmendi*, 2008. 155–156. p.

értéséhez, hogy hogyan is épültek be a meglehetősen vegyes eredetű értesülések a troisfontaines-i krónikáiró munkájába.

III.

Különösen érdekes lehet számunkra a troisfontaines-i forrásban a 957. évhez bejegyzett információ: ezzel kapcsolatban már Hóman Bálint megállapította, hogy az augsburgi csatából (955) hazatérő gyászmagyarokra vonatkozó tradíció mosódott itt össze a hét magyar törzsfőről és a tőlük származó előkelő nemzetségekről szóló hagyománnyal.⁵⁹ Arra a problémára, amelyet a passzus második fele vet fel, Szűcs Jenő, illetve Györffy György is felhívták a figyelmet.⁶⁰ A champagne-i történetíró szerint a kalandozó hadjáratoktól távol maradókbl alakult volna ki a hazai szolgaréteg: ugyanezt a magyarázatot adja az alávetettek eredetére Kézai Simon is az 1280-as években.⁶¹ A következőkben azt kívánjuk bemutatni — a szakirodalomban megfogalmazott álláspontokat⁶² összegezve és, ahol lehetséges, árnyalva –, hogy vajon miféle közvetett kapcsolat lehetett a két forrasszöveg között. Élhetett-e a szolgaság eredetére vonatkozóan a IV. László-kori történetíró

59 *Hóman*, 1925. 7., 23–26. p.; *Latzkovits*, 1934. 89–91. p.

60 *Szűcs Jenő*: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. 1–2. In: *Századok*, 107. (1973) 3–4. sz. 569–643., 823–878. p. (a továbbiakban: *Szűcs*, 1973.), különösen 587–589. p.; *Uő*: Teoretikus elemek Kézai Gesta Hungarorumában (1282–1285). Adalék az eszmei struktúrák „európai szinkronjának” kialakulásához. In: *Valóság*, 17. (1974) 8. sz. 1–24. p. (a továbbiakban: *Szűcs*, 1974.), különösen 16–18. p.; *Györffy György*: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések — új válaszok. Bp., 1993. (a továbbiakban: *Györffy*, 1993.) 190. p.

61 „Antequam ergo baptizati fuissent Hungari et effecti Christiani, sub tali voce praecones in castris ad exercitum Hungaroros adunabant: „Vox Dei et populi Hungarici, quod die tali unusquisque armatus in tali loco praecise debeat comparere communitatis consilium praeceptumque auditorus.” Quicunque ergo edictum contempsisset praetendere non valens rationem, lex Scitica per medium cultro huius (sic!) detruncabat, vel exponi in causas desperatas, aut detrudivi in communium servitutem. Vitia itaque et excessus huius (sic!) unum Hungarum ab alio separavit, alias cum unus pater et una mater omnes Hungaros procreaverit, quorum (sic!) unus nobilis, alter innoblis diceretur, nisi victus per tales casus criminis haberetur.” Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed.: Domanovszky, Alexander. In: SRH I. 129–194. p. (a továbbiakban: Simonis de Keza Gesta Hungarorum, i. m.): 147–148. p. Vö. Anonymus–Kézai, i. m. 93–94. p.

62 A kérdés irodalmával kapcsolatban ld. Veszprémy László jegyzeteit: Anonymus–Kézai, i. m. 130. p.: 74–75. jegyzet.

tollából ismert monda a XIII. század eleji Magyarországon, vagy talán Albericus fogalmazta át a hazai ciszterciektől származó tudósítást?

a) A Kézai történeti munkájával foglalkozó Szűcs Jenő 1973-ban a *Századok* hasábjain fejtette ki azon tézisét, miszerint IV. László udvari papjának munkájába a francia szokásjog — talán Philippe de Beaumanoir jogkönyve alapján — került volna be a szolgaságra vonatkozó tétel. A hun–magyar történetet részletesen tárgyaló *gesta*, amely minden kétséget kizáróan árulkodik a szerző római jogi műveltségéről is, Szűcs vélekedése szerint egy olyan tradíciót vett át, amely a francia vidékeken az irodalmi hagyományból, a *chanson de geste*-ekből került be a *coutume*-jogba. Kézai forrása aligha lehetett egy létező *lex Scitica* — a krónikás maga ugyanis erre hivatkozik —: a történetíró tudatosan törekedhetett arra, hogy „római jogi ismereteit ’hun–szkíta’ köntösbe”⁶³ öltöztesse. Szűcs a francia krónikás megjegyzését is beillesztette koncepciójába. Albericus idejében Magyarországon még nem létezhetett annak teóriája, hogy az alávetettek rétege a katonai szolgálatot nem vállalókból alakult volna ki. Hóman alapján azonban feltételezi, hogy a francia történetíró előtt írott forrás feküdt: a szolgasággal kapcsolatosan már a XI. századi gestaszöveg is őrzött volna tehát valamiféle hagyományt. Ez azonban eltérhetett a Kézainál szereplő magyarázattól, és minden bizonnyal az Anonymusnál, Spalatói Tamásnál és Ricardusnál olvasható passzussokkal mutatható rokonságot: utóbbiak azt a tradíciót rögzítették, miszerint a magyarok az egykor a Kárpát-medencében talált népességet vetették alá. A champagne-i szerzetes tehát egyetlen mondatba sűrítette a gyászmagyarokra, a hét törzsfőre és a szolgákra vonatkozó, általa kissé félreértett hagyományt. Forrását ő maga egészíthette ki a francia földön közismert nézettel: az alávetettek azokból lettek, akik nem vettek részt a hadjáratokban.⁶⁴

b) 1993-ban megjelent monográfiájában Györffy György mindössze egy rövid megjegyzést szentelt a kérdésnek. Felhívta a figyelmet arra, hogy Kézainál egy, a fent ismertetettől eltérő magyarázat is olvasható a szolgaság eredetéről: eszerint a foglyokból lettek az alávetettek.⁶⁵ Úgy vélekedett, hogy a római *ius*

63 *Szűcs*, 1974. 17. p.

64 *Szűcs*, 1973. 581–597. p.

65 „Centum enim et octo generationes pura tenet Hungaria et non plures. Aliae autem, si quae ipsis sunt coniunctae, advenae sunt vel ex captivis oriundi, quum ex Hunor et Mogor in palude Meotida centum et octo progenies absque omni missitalia fuere generatae.” Hasonlórol olvashatunk a későbbiekben is: „Factum est, quod cum Hungari possessa Pannonia Christianos et paganos more gentium quosdam captivos occiderant resistentes, aliquos ex captivis virtuosos ad praelium deducentes secum, aliquam ipsis portionem de spoliis erogarent, quosdam vero

*gentium*mal is összefüggésbe hozható állítás lehetett a IV. László-kori krónikás saját álláspontja, míg a Szűcs szerint a francia forrásokkal rokonítható megjegyzést Kézai egy korábbi, bizonyos részleteiben a hun–magyar történetet is taglaló elbeszélő munkából, a szintén kiemelkedő jogi képzettséggel rendelkező Ákos mester művéből vehette át. Utóbbi azonban csak a szittya hagyományra történő utalás motívumával egészítette volna ki azt a tradíciót, amely — Albericus tanúsága szerint — talán már a XIII. század eleji Magyarországon (és a champagne-i krónika forrásául szolgáló korabeli *gestá*ban?) is meglehetett.⁶⁶

Magunk a Szűcs, illetve Györffy képviselte, egymástól eltérő álláspontokhoz csupán kisebb megjegyzéseket kívánunk fűzni:

a) Számunkra igen meggyőzőnek tűnik Szűcs Jenő azzal kapcsolatos érvelése, hogy Albericus maga kapcsolhatta össze a hazai hagyományban szereplő mondát a francia területeken elterjedt tradícióval. Azt, hogy a korai magyar történetünkre vonatkozó információk és a *chanson de geste*-ek közvetítette hagyomány ily mértékben összemosódhattak a 957. évnél szereplő feljegyzésben, jól magyarázza Latzkovits László Szűcs előtt ismeretlen, a troisfontaines-i krónikás értesüléseinek szóbeli jellegével kapcsolatos tézise is.⁶⁷ Azt, hogy a champagne-i történetíró valóban találkozhatott az egyébként nem egy forrásban meglévő tradícióval, maga a krónikaszóveg is igazolja. Szűcs tanulmányában annak a Lemaître-nek az 1914-ben publikált eredményeire hivatkozott, aki a szolgaság eredetére vonatkozó hagyomány első előfordulását a XIII. század elején keletkezett *Chanson de Gui de Bourgogne*-ban rögzítette.⁶⁸ A katalán jogtudósok munkáit vizsgáló Paul Freedman azonban egy korábbi szöveget nevezett meg az alávetett rétegekkel kapcsolatos teóriák forrásaként: a feltehetőleg a XII. század első felében lejegyzett, majd 1202 táján ófranciára is lefordított, meglehetősen nagy népszerűség-

diversis servitiis mancipando in proprietatem circa sua tabernacula solerent conservare.” Ld. Simonis de Keza Gesta Hungarorum, i. m. 146., 192. p.; vö. Anonymus–Kézai, i. m. 93., 122. p. *Szűcs*, 1974. 17. p.

66 *Györffy*, 1993. 189–190. p.

67 *Latzkovits*, 1934. 85–92. p.

68 *Lemaître, Henri*: Le refus du service d’ost et l’origine du servage. In: Bibliothèque de l’école des chartes, 75. (1914) 231–238. p.

nek örvendő Pseudo-Turpinus-féle krónikát.⁶⁹ Talán kevésbé lepődünk meg, ha Albericus világtörténetének a Karoling-korra vonatkozó feljegyzéseit fellapozva azt tapasztaljuk, hogy a troisfontaines-i történetíró — Sigebertus Gemblacensis, Helinandus Frigidmontis és Otto Frisingensis mellett — támaszkodott az említett Nagy Károly-vitára is.⁷⁰ A champagne-i szerzetes tehát jól ismerte és nem egy helyen szó szerint idézte azt a szöveget, amelynek az alávetett rétegekkel kapcsolatos elképzelését a magyar történelemre vonatkozó egyik feljegyzésébe is átültethette.

b) Györffy azt sugallja, hogy a Kézainál olvasható hagyomány már az 1280-as éveket megelőzően is létezhetett Magyarországon: a francia történetíró akár olyan históriát is rögzíthetett, amelyet hazai informátoraitól hallott. Emellett a lehetőség mellett szólna a korábban vázolt teóriának egy meglehetősen furcsasága: Szűcs szerint IV. László korában éppen egy olyan elem épült volna be a francia tradícióból a magyar krónikáshagyományba, amelyet egy fél évszázaddal korábban a champagne-i szerzetes is beillesztett egy, az országgal kapcsolatos passzusba. Györffy — ahogyan ezt jeleztük is — Hóman nyomdokain járva egy Szent László-kori *gestát* sejtett Albericus magyar adatai mögött.⁷¹ A korai elbeszélő hagyományban viszont — bár Horváth János⁷² annak lehetőségét is felvetette, hogy Kézai utalásai esetleg az ősi székely tradícióra vonatkoznának — véleményünk szerint aligha kerülhetett lejegyzésre az, hogy a kalandozó hadjáratok alatt otthon maradó magyarok sülyedtek szolgasorba. Szűcs nyomán elfogadva azt, hogy az elképzelés valóban nyugatról érkezett Magyarországra, két eshetőséget vázolhatunk fel. Feltehetjük, hogy a szolgaságra vonatkozó tézis a XIII. század első felében szóbeli elbeszélésekben keringett, és hamarosan a magyar történetre is alkalmazni kezdték: így építhette azt be tudósításába Albericus informátora, és kerülhetett be

69 *Freedman, Paul*: Catalan lawyers and the origins of serfdom. In: *Uő: Church, Law and Society in Catalonia, 900–1500*. Aldershot–Brookfield, 1994. (a továbbiakban: *Church, Law and Society*, i. m.) 288–314. p. (XIV.) (a továbbiakban: *Freedman*, 1994.), különösen 306. p. (Variorum Collected Studies Series); *Uő*: Cowardice, heroism and the legendary origins of Catalonia. In: *Church, Law and Society*, i. m. 3–29. p. (XVI); *Spiegel, Gabrielle M.*: *Romancing the Past. The Rise of Vernacular Prose Historiography in Thirteenth-Century France*. Los Angeles–Oxford, 1993. 55–98. p.: 55., 86. p.

70 „Item Turpinus archiepiscopus, tangens illa gesta breviter, que de Karolo Magno scribere omittebat, inter cetera dicit (...)” (*Albericus* 721. p.) (*Albericus* forrásaira ld. a dolgozat 4. jegyzetét.)

71 *Györffy*, 1993. 5., 190. p.

72 *Horváth János*: A hun-történet és szerzője. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 67. (1963) 4. sz. 446–476. p. (a továbbiakban: *Horváth*, 1963.), különösen 473. p.

később az V. István-kori *gestába* is. Kevésbé látjuk azonban valószínűnek, hogy egy ilyen hagyomány — legalábbis annak a magyar történelemre vonatkoztatott változata — írásbeli lejegyzés nélkül tört volna magának utat a szóbeliségbe. A 957. évnél szereplő krónikarészlet alapján is elképzelhetőnek tartjuk tehát, hogy a troisfontaines-i történetírót a hazai história kezdeteiről a XIII. század eleji írásbeli tradíciót, esetleg a krónikakompozíció II. András-kori redakciós fázisát⁷³ jól ismerő ciszterci rendtársak tudósíthatták. Bár — Freedman alapján — a *Historia Karoli Magni et Rotholandi* XII. századi szövegét tekinthetjük a hagyomány egy-fajta ősforrásának, a mitikus magyarázat Magyarországon talán csak a XIII. században bukkanhatott fel: ekkor örvendett népszerűségnek a teória a francia és a katalán területeken.⁷⁴ Közvetítői talán azok a francia származású egyházi személyek⁷⁵ lehettek, akik II. András felesége, a champagne-i krónika tanúsága szerint⁷⁶ Egresen eltemetett Jolánta királyné környezetében érkeztek Magyarországra.

A 957. évhez bejegyzett információ felvetette kérdésre egyértelmű választ aligha sikerült tehát kapnunk. Albericus — egyik forrása, Turpinus révén — minden bizonnyal maga is tudott a szolgaság eredetének a *chanson de geste*-ekből a szokásjogba is átültetett mitikus magyarázatáról: nem tarthatjuk tehát kizártnak, hogy magyar híreibe egy, a nyugati történeti tradícióban élő elemet vegyített. Ugyanakkor nem vethetjük el annak lehetőségét sem, hogy a Kézainál szereplő hagyomány esetleg már korábbi elbeszélő irodalmunkban is felbukkant, és így a champagne-i krónikás értesülése valóban magyar kútfőből származott.

IV.

Amikor Albericus beszámol arról, hogy III. Béla 1196 nagycsütörtökjén meghalt, a hírhez egy további információt illeszt hozzá: értesülései szerint felmerült annak gyanúja, hogy az uralkodót Kalán pécsi püspök mérgezte meg.⁷⁷ Nyilvánvalóan

73 *Kristó*, 1974. 229., 234., 238. p.; *Kristó Gyula*: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Bp., 1994. 19. 42–43. p. (Irodalomtörténeti füzetek 135.); *Kristó*, 2002. 44–49., 65–66. p.

74 *Freedman*, 1994.; *Szűcs*, 1973. 593–595. p.

75 Ezzel kapcsolatban ld. *Kosztai László*: Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219–1251). In: *Aetas*, 10. (1994) 1. sz. 64–88. p.

76 *Albericus* 933. p.

77 A témáról ld. *Marton Szabolcs*: Királyok mérgezési esetei a középkori Magyarországon. In: *Középkortörténeti tanulmányok 5. Az V. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2007. júni-*

téves információval, korabeli pletykával van itt dolgunk. Feltehetjük azonban a kérdést, miért terjedhetett el ez a legenda, miért állhatott érdekükben a champagne-i krónikást tájékoztató magyar cisztercieknek, hogy királygyilkosként tüntessék fel azt a Kalánt, aki 1193-tól a dalmát–horvát kormányzói méltóságot is betöltötte.⁷⁸

A püspök életpályáját nemrégiben felvázoló Szeberényi Gábor leírja, hogy a püspököt a kizárólag Albericusnál szereplő méregkeverés mellett vérfertőzéssel is megvádolták. Míg azonban utóbbi motívum az 1204–1205. évi érsekválasztási vita során is felbukkant, addig a királygyilkosság históriájával mindössze a harminc esztendővel később lejegyzett troisfontaines-i krónikában találkozhatunk. Azt a Szeberényinél is megjelenő feltételezést, miszerint a III. Béla halálával kapcsolatos híresztelés a XIII. század elején még nem létezhetett, egy további megfontolás is alátámaszthatja. III. Béla halála után alig egy évtizeddel, Imre udvarában, ahol a vérfertőzés vádja 1203–1204 táján először merült fel a püspökkel szemben, aligha kelthették annak hírét, hogy a regnáló uralkodó atyja gyilkosság áldozata lett volna.⁷⁹

Úgy tűnik tehát számunkra, hogy a XIII. század elején a püspökkel szemben megfogalmazott gyanú az 1230-as évekre torzult még súlyosabb váddá, királygyilkossággá. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a forrásait kevés kritikának alávető Albericus színezte volna ki az eredeti hírt. Sokkal inkább feltételezhetjük, hogy az információt a ciszterciek közvetítették ebben a formában a champagne-i krónikásnak. Ezzel kapcsolatban két adatra szeretnénk itt felhívni a figyelmet. Amikor a fent említett érsekválasztási vita folyamán a pápa kérésére megvizsgálták a pécsi püspök életét, az eljárásban egy alkalommal a csanádi püspök mellett Cikádor ciszterci monostorának apátja is vett részt,⁸⁰ 1213-ban pedig a cikádoriak kerültek

us 7–8.) előadásai. Szerk.: Révész Éva–Halmágyi Miklós. Szeged, 2007. 93–104. p., különösen 94–95. p.

78 Kalán 1192 és 1218 között töltötte be a pécsi püspöki méltóságot (*Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Bp., 2011. 94 p. [Historia könyvtár, Kronológiák, adattárak 11.]])

79 *Szeberényi Gábor*: „Kalán, Isten kegyelméből palliumos pécsi püspök, egész Dalmácia és Horvátország kormányzója”. Újabb szempont a horvát–magyar perszonalunió 12. századi történetének kérdéséhez. In: *Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Az Előadások Pécs történetéből '98, '99 és 2000. c. konferenciák válogatott előadásai*. Szerk.: Varga Lajos–Vonyó József. Pécs, 2002. 229–241. p. (a továbbiakban: *Szeberényi*, 2002.), különösen 231–233. p.

80 *Sweeney, James Ross*: III. Ince és az esztergomi érsekválasztási vita. A Bone Memorie II. dekretális történeti háttere. In: *Aetas*, 8. (1993) 1. sz.: 147–169. p., különösen 153. p.

összetűzésbe Kalánnal a bortermés utáni tized kérdésében. A püspök a szerzetesek ellen III. Incénél is panaszt tett, és a pápa megfenyegette az apátságot: ha nem bocsátja a tizedet Kalán rendelkezésére, elveszítheti kiváltságait.⁸¹ Természetesen a pécsi püspökkel szembeni vádak a korban köztudomásúak lehettek, és nem csupán a XIII. század eleji vizsgálatban részt vevő apát szerzetesközössége ismerhette a vérfertőzés legendáját. Az 1213. évi konfliktus alapján túlzás lenne azt felteletelnünk, hogy egyértelműen a cikádoriak közvetítették volna a hírt a francia területek felé. Mindenesetre elképzelhetőnek tartjuk, hogy a generális káptalanon magukat több alkalommal is képviseltető konvent tagjai igyekeztek minél negatívabb színben feltüntetni az őket kellemetlen helyzetbe hozó püspököt.

Hipotézisünket még egy tény látszik alátámasztani. Hóman Bálint is felfigyelt arra, hogy az 1194. évnél krónikánk nem országos jelentőségű eseményről, hanem egy Dráva–Száva közti sáskajárásról tudósít.⁸² Mivel Cikádornak voltak birtokai ezen a vidéken, Hóman is Albericus lehetséges informátorai között említette az itteni cisztercieket.⁸³ A krónikás két egymást követő magyar adata tanúskodhatna tehát amellet, hogy — a szövegben ténylegesen megnevezett kerci és egresi⁸⁴ ciszterci közösségek mellett — a cikádoriak is szerepet kaphattak a champagne-i történetíró tájékoztatásában.

81 *Békefi Remig*: A cikádori apátság története. Pécs, 1894. 37. p.; *Szeberényi*, 2002. 233. p.

82 A délvidéki sáskajárásról nem csupán Albericus világkrónikájában olvashatunk. A további forrásokat számba veszi *Kiss Andrea*: Időjárás adatok a XI–XIII. századi Magyarországról. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc. Szeged, 2000. 249–263. p., különösen 262. p. Az, hogy az információ a champagne-i kútfő (illetve az annak a hagyományát felhasználó *Chronicon Belgicum magnum*) mellett Vitus Arnpeckiusnál (CFH III. 5121. sz., 2631–2637. p.: 2632. p.) vagy a Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatásában (*Continuatio Claustro-neoburgensis III.*, CFH I. 1754. sz., 763–765. p.: 764. p.) és az abból az adatot kölcsönző *Annales canonici Sambiensis*ben (CFH I. 239. sz., 115. p.) is szerepel, arra engedne következtetni, hogy — a fent kifejtettekkel szemben — talán nem is feltétlenül magyar földről származó hírrrel van dolgunk: Albericus egy Európa-szerzte emlegetett eseményt illeszthetett elbeszélésébe. Egy tény mégis erősítheti azonban az információ magyar — esetleg éppen cikádori — eredetének hipotézisét. Míg Vitus Arnpeckius *Hungariát*, *Croatiát* és *Syriát*, a *Klosterneuburgi Continuatio* pedig *Ungariát*, *Marchiát* és *Carniolát* adja meg a sáskajárás helyszínéeként, addig a troisfontaines-i szerzetes pontosabb adattal rendelkezik: az emlékezetes természeti jelenséget a Dráva–Száva közére lokalizálja.

83 *Hóman*, 1925. 30–31. p.

84 *Albericus* 933. p.

V.

A másik krónikarészlet, amelyről szólni kívánunk, egy, a tatárjárás korával kapcsolatos feljegyzés. „A tatárok ellen pedig [ti. IV. Béla] elküldte az erdélyi ispánt, aki a meótszi mocsarak valamely szűk átjárójában először úgy letörte azoknak szarvát, hogy többen hátranézve úgy vélték, azokon a részeken még az emlékezetök is elvész” — olvashatjuk az 1239. évnél Albericus beszámolójában.⁸⁵ Latzkovits László a passzus elemzésekor arra a következtetésre jutott, miszerint a forrásrészletben a nádori csapatok és a tatárok vereckei megütközésének (1241) híre mosódhatott össze az oroszok és a kunok krími vereségéről (1223) szóló tudósításokkal — utóbbi területet említi Meótszéként a csodaszarvas mondája is.⁸⁶

Vajon valóban arról lenne szó, hogy a Fekete-tenger vidékéről szóló híradások keveredtek itt össze a magyar adatokkal? Elméletileg három lehetőséget képzelhetünk el azzal kapcsolatban, hogyan juthatott Albericus az idézett mondatban szereplő információk birtokába:

a) A krónikásnak magyar rendtársai beszámoltak a vereckei ütközetről, Albericus pedig az információ lejegyzésekor — egyszerű tévedésből — összecserélte az összecsapást egy másik, szintén a tatárok ellen vívott csatával: utóbbi a Meótsz vidékén zajlott le, és erről szintén kaphatott a történetíró valamiféle tájékoztatást.

b) Ahogyan azt Latzkovits is sugallja,⁸⁷ a magyar ciszterciek nem csupán a nádor vezette csapatok harcáról ejthettek szót, de megemlíthették — akár a magyar őstörténet, akár pedig az őshaza keresésére induló domonkosok kapcsán — a Meótsz mocsarait is. Albericus ez alapján vélhette azonosnak az erdélyi hágó környékét az ingoványos területtel, és gondolhatott arra az ütközetre, amely egy évtizeddel korábban ezen a vidéken zajlott le.

c) Feltehető ugyanakkor az is, hogy a szerzetes mindössze az 1241. év hazai eseményeiről kapott híreket igyekezett itt lejegyezni, és saját maga vélte úgy, hogy a csata helyszíne a Meótsisszal lenne azonos — a földrajzi nevet tehát ő illeszthette elbeszélésébe.

85 Ld. a 41. jegyzetben.

86 *Latzkovits*, 1934. 83. p. A csodaszarvas mondájával kapcsolatban ld. *Horváth*, 1963. 455–458. p.; *Kristó*, 2002. 14., 72–73. p.

87 *Latzkovits*, 1934. 83. p.

Albericus — egyébként téves, vereség helyett győzelmet említő — megjegyzését olyan szövegkörnyezetben találjuk, amelynek információi egyértelműen magyar tudósítóra vallanak: a francia krónikában ugyanitt olvashatunk a tatárok támadására készülve az erdélyi gyepevidéket megerősítő magyar uralkodóról vagy Kötöny meggyilkolásáról.⁸⁸ Meglehetősen különösnek — bár természetesen korántsem kizárhatónak — tartanánk, ha a troisfontaines-i szerzetes ezekhez a híradásokhoz egy távoli vidékről szóló beszámolót illesztett volna hozzá. Ennek megfelelően az általunk felvázolt *a)* lehetőséget kevésbé tartjuk valószínűnek. *A b)* eshetőség részletesebb vizsgálatokor ki kell térnünk annak kérdésére, vajon ismert lehetett-e Magyarországon a Meótisz megnevezés a XIII. század első felében, bekerült-e a terminus a hazai őstörténetről szóló hagyományba. Bár a már az ókorban is ismert földrajzi név számos nyugati kútfőben felbukkan, a hazai írott tradícióban először Kézainál találjuk nyomát: a hun–magyar történet kidolgozója jegyzi le elsőként — céljainak megfelelően átformálva — a csodaszarvas mondáját, és helyezi Hunort és Magort a Meótisz ingoványainak vidékére. Szkítia pontos elhelyezkedését az 1282 és 1285 között alkotó krónikás jól ismerhette egyik fő forrásából, Iordanes *Geticájából*.⁸⁹

Kizárhatjuk-e ugyanakkor, hogy a magyar őstörténettel kapcsolatban esetleg korábban is használták volna a földrajzi megjelölést? Kristó Gyula vizsgálatai nyomán tudjuk, hogy a hun hagyomány a harmadik kereszties hadjárat seregeinek magyarországi átvonulása nyomán már III. Béla korában megjelenhetett Magyarországon,⁹⁰ de Attila nevét (ránk maradt) hazai elbeszélő forrásban elsőként a francia tradíciót közvetlenül is ismerő Anonymusnál olvashatjuk. Bár külhoni tanulmányai során a szerző találkozhatott a Fekete-tenger vidékének Meótisz megnevezésével, a magyar történet kezdeteit elbeszélő munka Szkítia-leírásában nem találkozunk a terminussal.⁹¹ Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy a területet a

88 „Ceterum de istis Tartari predictis fama publica ita terruit regem Hungarie, quod duo castra contra eos firmavit ultra silvas et nemora in partibus illis fecit indaginari, id est in plasseta redigi; postea intellexit, quod Comani sub specie Tartartorum ipsum terrere voluerunt, sed de eis viriliter triumphavit ex magna parte et cepit unum regem eorum, nomine Cutanum, et unam reginam; et multa milia ex eis pervenerunt ad baptismum, dolosa tamen.” (*Albericus* 946. p.)

89 Simonis de Keza *Gesta Hungarorum*, i. m. 144–145. p.; *Kristó*, 2002. 73. p.; *Veszprémy*, 2004. 160. p.

90 *Kristó Gyula*: Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? In: *Uő*: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1983. 313–329. p. (Nemzet és emlékezet)

91 P. magistri, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum*. Ed.: Jakubovich, Iosepus Aemilius–Pais, Desiderius. In: SRH 1. 13–117. p. (a továbbiakban: Anonymus, i. m.): 34–35. p.; *Deér Jó-*

nyugati hagyomány szerint átszelő Thanays és a környező mocsárvidék — név nélkül — felbukkan a gesta első *caputjában*,⁹² és a Donnal azonosítható folyót Anonymus később is említi: „(...) s ráadásként arra kérem fejedelmeteket, hogy juttasson nekem két teli korsót a Duna vizéből, s egy zsáknyi füvet az alpári homokból, hogy kipróbálhassam, vajon édesebb-e az alpári homok füve a szkítiainál vagy a Dentümogyerenél, s vajon jobb-e a Duna vize a Thanays vizénél.”⁹³

Természetesen nem tudhatjuk, mi jelenhetett meg a kor szóbeli hagyományában a magyar történet kezdeteivel kapcsolatban, sem pedig azt, mit jegyezhetett le a kérdésről a krónikakompozíció XIII. század eleji redakciós fázisa. Van azonban két, Albericus elbeszélésével csaknem azonos időben keletkezett forrásunk, amely talán segítségünkre lehet a probléma vizsgálatában. Ahogyan azt Kristó Gyula, illetve Veszprémy László is megjegyzik, a Ryszard Grzesik által az 1220-as évek végére — az 1230-as évek elejére datált, a kutatásban meglehetősen csekély forrásértékűnek tekintett Magyar–Lengyel Krónika első *caputjai* azt mutatják, hogy a hunokra vonatkozó hazai hagyomány bővült Anonymus gestájának lejegyzése, illetve a IV. László-kori történeti munka születése között. A vélhetőleg szlavóniai keletkezésű, sokkal inkább irodalminak mint történetinek tekinthető alkotás azonban a forrásban Aquilaként szereplő királynak csupán az Európa különböző vidékeire vezetett hadjáratairól tesz említést.⁹⁴ Nem ír a Meótság mocsarairól a meglehetősen pontos földrajzi megnevezéseket használó, a Julianus első útját elbeszélő Ricardus-jelentés sem (1237).⁹⁵

Egyértelműen nem jelenthetjük ki, hogy a nyugati hagyomány, így az Attilát magyar uralkodónak tekintő Viterbói Gottfried történeti műve nyomán nem jelenhetett meg a XIII. század eleji Magyar Királyságban a Szkítiára vonatkoztatott *palus Meotis* megnevezés,⁹⁶ írott forrásaink alapján azonban valószínűbbnek tarthatjuk, hogy az ingovány csupán a Iordanest használó Kézai révén került be a magyar őstörténetről szóló elbeszélésekbe.

zsef: Szkítia leírása a Gesta Ungarorumban. In: Magyar Könyvszemle. Új évfolyam, 37. (1930) 3–4. sz. 243–263. p.

92 Szkítiával kapcsolatban olvashatjuk: „A tergo autem habet flumen, quod dicitur Thanais, cum paludibus magnis (...)” (Anonymus, i. m. 34. p.) Vö. Anonymus–Kézai, i. m. 10. p.

93 Anonymus–Kézai, i. m. 20. p. Vö. Simonis de Keza Gesta Hungarorum, i. m. 54. p.

94 Chronica Hungaro–Polonica 1969. 9–22. p.; Chronicon Hungarico–Polonicum 1938. 299–305. p.; Grzesik, 1999. 208–212. p.; Kristó, 2002. 57–58. p.; Veszprémy, 2004. 160. p.

95 Relatio fratris Ricardi. Ed.: Deér, Iosephus. In: SRH II. 529–542. p.

96 A meótszi mocsaraknak a nyugati irodalomban való megjelenéséről és arról, hogy hogyan is kerülhetett Viterbói Gottfried művébe ez a hagyomány, ld. Kristó, 1974. 232–233. p.

Nyitva marad ugyanakkor annak kérdése, miért beszélhetett Albericus a tatárjárás kapcsán egy, a meótszi mocsarak átjárójánál vívott ütközetről. Erre pedig meglehetősen egyszerű magyarázatot találhatunk az Albericus előtt is ismert francia elbeszélő hagyományban. A *Sicambiáról*⁹⁷ mint a frankok egykori Kárpát-medencei hazájáról beszámoló források sorában megtaláljuk Guillelmus Armoricus munkáját is, amelyet — ahogyan arra fentebb is utaltunk⁹⁸ — krónikásunk meglehetősen sokszor használt. Ennek szövegében a következőket olvashatjuk a Magyar Királyság egykori területével kapcsolatban: „Francion népével a Dunáig jutott el, felépített egy Sicambiának nevezett várost, és ott uralkodott. Ő és azok, akik őt követték, elfoglalták a teljes földet a Duna és a Thanays, valamint a meótszi mocsarak vidékén, és nagy nemzetté váltak.”⁹⁹ A XIII. század közepén alkotó szerző, aki talán a II. Fülöp uralmáról beszámoló gesta nyomán rendelkezett mindössze hozzávetőleges ismeretekkel Európa keleti és Ázsia nyugati vidékeiről, joggal vélhette úgy, hogy a Duna mentén elterülő Magyar Királyságtól keletre már a Meótsz mocsarai húzódnak. Albericus krónikája egy korábbi passzusában egyébként maga is említést tett a frankok trójai eredetére, illetve sicambriai tartózkodására vonatkozó hagyományról; utóbbi pontos földrajzi elhelyezkedésére azonban itt alkalmazott forrásából, Sigebertus Gemblacensis *Chronographiájából* nem nyerhetett adatot.¹⁰⁰ Azt azonban, hogy a korban nem csupán a champagne-i szerzetes vélhette úgy, hogy Pannónián túl már a Meótsz mocsarai húzódnak, igazolhatja többek között — hogy csak egyetlen példát említsünk — Ekkehard Uraugiensis (Aurai Ekkehard) világhronikájának vonatkozó részlete is: „Abban

97 A frankok mitikus fővárosának a francia elbeszélő forrásanyagban való ábrázolásával, valamint a hazai krónikásirodalomba való beépülésével kapcsolatban ld. *Eckhardt, Alexandre*: Sicambria, capitale légendaire des Français en Hongrie. In: *Eckhardt*, 1943. 11–51. p.

98 Ld. 5. sz. jegyzet.

99 „Francion, avec son peuple, parvint jusqu’au Danube, bâtit une ville, appelée Sicambrie, et y régna. Lui, et ceux qui l’avaient suivi, s’emparèrent de tout le pays aux environs du Danube et du Tanais, et des Palus-Méotides, et devinrent une grande nation.” (Vie de Philippe Auguste par Guillaume le Breton. In: Collection des mémoires relatifs à l’histoire de France. Rigord, Vie de Philippe-Auguste — Guillaume le Breton, Vie de Philippe-Auguste — Vie de Louis VIII — Nicolas de Bray, Faits et gestes de Louis VIII. Ed.: Guizot, François. Paris, 1825. 181–351. p.: 186. p.) Latin nyelvű kiadását ld. *Gesta Philippi Augusti Francorum Regis, Ludovici Iunioris filii. Descripta a Magistri Rigordo, seu Rigoto, ipsius Regis Chronographo.* In: *Historiae Francorum scriptores coaetanei. V. A Philippo Augusto Rege usque ad .R. Philippi IV. dicti pulchri tempora.* Ed.: Duchesne, Franciscus. Lutetia Parisiorum, 1649. 1–67. p.

100 *Albericus* 687. p. Vö. *Chronicon Sigeberti Gemblacensis monachi.* In: MGH SS VI. 300–374. p.: 302–303. p.

az időben ugyanis, amikor Aeneas Trója pusztulása után Itáliába jött, némelyek ugyanazon trójaiak közül, akik hasonlóképpen menekültek, a Meótság mocsarainak környékére jutottak, és ott megtelepedvén, a határaikat egészen Pannóniáig kiterjesztették”¹⁰¹ A magunk részéről tehát a c) megoldást látjuk az igazsághoz legközelebb állónak: az Albericushoz a magyar őstörténetről érkezett hírekben nem szerepelhetett sem a szóbeliségben talán élő csodaszarvasmonda, sem pedig a Meótság mocsarainak vidékén definiált őshaza. A krónikás a vereckei ütközetről kapott hírt egészítette ki — saját földrajzi ismereteinek megfelelően.

Rövid elemzésünkben a forrásrészlet kapcsán éppen azt sikerült tehát kimutatnunk, hogy az magyar mondai elemet aligha tartalmaz. A Meótság mocsaraira történő utalás nem annyira a hazai tradícióval, mint inkább a frankok eredetéről keringő és számos írott forrásban felbukkanó történettel hozható összefüggésbe.

Dolgozatunkban Albericus világrónikájának azon adatait tekintettük át, amelyek magyar történelemmel kapcsolatos részleteikben valamely meglepő vagy furcsa elemet tartalmaznak. Megállapíthattuk, hogy korai históriánk vonatkozásában olyan információkról van itt szó, amelyek a hazai elbeszélő irodalomban is előfordulnak; a kései, XII. század végi — XIII. század eleji beszámolóba pedig igen vegyes eredetű értesülések: helyi népmondák, szóbeli híresztelések keveredtek. Három szövegrészlet filológiai elemzésével igyekeztünk illusztrálni azt, milyen nehézségekkel járhat egyes esetekben annak rekonstruálása, hogyan is illesztette egymás mellé információit a troisfontaines-i szerzetes. A 957., illetve az 1239. évi feljegyzések vizsgálata során a magyar őstörténettel kapcsolatos hagyomány kialakulásának problematikáját érintettük, míg a királygyilkosság históriájának bemutatásával annak lehetséges útjait igyekeztünk felvázolni, hogyan alakulhatott ki egy szóbeszéd a XIII. század eleji Magyarországon. A szöveghehelyek felvetette kérdésekre minden kétséget kizáróan nem sikerült ugyan választ találnunk, de az egyes részletek kapcsán bemutatott hipotézisek révén is rávilágíthattunk arra, mennyire szorosan kapcsolódik a külhoni kútfő egyes fragmentumainak vizsgálata a hazai krónikakutatásban felmerülő problémákhoz. Albericus magyar vonatkozású híreit a világrónika egészen belül igyekeztünk tanulmányozni: a kútfő

101 „Nam eo tempore, quo post excidium Troiae Aeneas Italiam venit, quidam ex eisdem Troianis simili modo profugi circa Meotidas paludes applicuerunt, ibique considentes, terminos suos usque in Pannoniam dilataverunt”. (Ekkehardi Uraguensis Chronica. Ed.: Waitz, G[eorgius]. In: MGH SS VI. 1–276. p.: 115. p.) A krónikáról ld. RF IV. 305. p.

teljes szövegének a vizsgálatba való beemelésével nem egy esetben árnyalhatjuk a történetíró munkamódszerével kapcsolatban bennünk kialakult képet. Írásunkkal hangsúlyozni kívánjuk azt is, hogy az első pillanatra talán kevésbé értékesnek tűnő mesés adatok is igen sokat árulhatnak el a középkori elbeszélő hagyomány fejlődéséről.